

OSMANLI DEVLETİNDE KAPİTÜLASYONLARIN UYGULANIŞINA TOPLU BİR BAKIŞ

*Zekeriya TÜRKMEN**

GİRİŞ

Yeniçağın başlarında ticaret yollarında ve usûllerinde meydana gelen değişiklikler, Ümit Burnu Yolu ve Amerika'nın Keşfi Avrupa ülkelerinde sömürgecilik faaliyetlerinin artmasına sebep oldu. Asrın son çeyreğinden itibaren Avrupa'daki denizci milletler iktisaden Avrupa dışına doğru yayılmak ihtiyacını duydular.

Doğu Akdeniz ve Şark ticaretini (Levant) ellerinde tutan Venedik ve Ceneviz gibi İtalyan denizci devletlerine karşı gizliden -diğer devletlerce- mücadele başlatıldı. Yeni ticaret yolları arama ihtiyacı, Avrupalılara farkında olmadan yeni kıt'aların keşfine imkan sağladı.

Yeni keşfedilen Amerika Kıt'asının altın ve gümüşü Avrupa'ya akınca, Avrupa'da iktisadî patlama ile beraber; sanayi üretimindeki artışla, pazar arama ihtiyacı ortaya çıktı.

XVI. Asrın son çeyreğine doğru Şark Dünyasında iktisadî, malî, askerî ve sosyal sahalarda başlayan inhitat, Garb'ın Şark'a doğru ilgisinin artmasına sebep oldu. Yakın Şark'ta Avrupalılara verilen ticarî imtiyazlar zamanla daha da arttı ve genişledi. Bir lütûf olarak Şark hükümdarlarının ihsan ettikleri bu ticarî imtiyazlar, öyle artıp genişledi ki zamanla devletlerin iktisadî yönden büyük bir buhran ve bunalım dönemine girmelerine sebep olurken; diğer taraftan iktisadî yapının çözülmesi beraberinde askerî sınıfın gerilemesine, sosyal yapının sarsılmasına ve devletlerin yıkılışına da sebep olmuştur.

* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü Yakınçağ Tarihi.

A. KAPİTÜLASYON TABİRİ HAKKINDA

Fransızca'dan dilimize geçmiş olan bu tabirin aslı "Capitulati-on" olup İngilizce'de de aynen geçerken, İtalyanca'da "Capitolazio-ne" şeklinde kullanılmakta ve andlaşma¹, geçici veya sürekli olarak bir memlekette yaşayan yabancı uyruklu kişilere tek taraflı olarak tanınmış hak ve imtiyazlar² manalarına gelmektedir. Diğer bir tarife göre de Doğu ve Yakın Doğu memleketlerinin yalnız bir taraflı olarak Avrupa ve Amerika Devletlerine tanıdıkları birtakım imtiyazlar hakkında kullanılır bir tabirdir³.

Kapitülasyon lügat manası itibariyle müdafaa ettiği mevki ve emrindeki askeri düşmana teslim eden komutanın teslim şartlarını kapsayan mukavele demek olduğu halde, bu mana daha da genişletilmiş ve anlaşmazlığa uğramış olan iki taraf arasında meydana gelen anlaşmaya da kapitülasyon adı verilmiştir⁴. Türkçe'de kapitülasyonlara uhûd-ı atıka, muahedât-ı atıka, imtiyazât-ı atıka ve imtiyazât-ı ecnebiye de denirdi.

Tarihî manasıyla kapitülasyon ise bir devlet teb'asının diğer bir devlet memleketinde temin ettiği haklar demektir. Mesela, eski zamanlarda İsviçre askerlerinin hükümetle münasebetlerini tayin ve tanzim eden mukaveleye de kapitülasyon veya kısaca kapitüla denirdi. Mukaddes Roma-Cermen İmparatorluğunda kendilerini seçen prenslerin hükümlerlik haklarına ve yetkilerine asla dokunmayacaklarına dair yeminli belge verirlerdi ki "capitulum" denilen bu belgeler birer kapitülasyon sayılmaktadır⁵.

Bütün bu örneklere rağmen asıl kapitülasyonlar Batı'daki hıristiyan alemine mensup kişilerden islam ülkelerinde geçici veya devamlı bulunanlarına can ve mal güvenliğine sahip olarak yaşamaları amacıyla müslüman hükümdarların verdiği imtiyazlardır ki, bilhassa Osmanlı Padişahları tarafından uygulanmaya konmuş ve XX. asra kadar devam etmiştir.

Devletler umumi hukukunda kapitülasyonlar "tek taraflı" olarak yazılan ahidname ferman veya resmi taahhüd senetleridir. Ecnebi imtiyazları veren padişahların fikrince kapitülasyonlar her ne

1. *Meydan Larousse*, IV, 902.

2. *Türk Ansiklopedisi*, XXI, 232.

3. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* II, İstanbul 1983, s. 117.

4. M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, s. 177.

5. M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, s. 177, *Türk Ansiklopedisi* XXI, s. 232.

vakit istenirse geri alınarak lağvedilebilirdi. Başka bir deyimle kapitülasyonlara "kişisel andlaşma" denmesinin sebebi, yine devletler umumi hukukuna göre anlaşma ve andlaşmaların hakiki veya kişisel olarak ikiye ayrılmasındandır. Hakiki andlaşmalarda mutlaka yetkili iki tarafın bulunması ve devamlılığa sahip olması şarttır. Şahsi andlaşmalar ise tek taraflı olup ahid-nameyi verenin hükümdarlık süresince geçerli olması özelliğini taşır.

Osmanlı Devleti'nde yabancı devletlere verilen ticarî imtiyazlara veya sulh andlaşmalarını ihtiva eden belgelere ahid-nâme denmekteydi. Ticarî imtiyazların yani kapitülasyonların verildiği belgelerin de diplomatik adı ahid-nâme idi. Ticarî mahiyetteki ahid-nâmeler ise müste'min⁶ adı verilen ahidnameli devletler tebasına Osmanlı Topraklarıyla kara sularında seyr ü sefer, ikamet ve ticaretleri sırasında tanınan haklarla tabi olacakları şartları ihtiva etmektedir. Osmanlılarda kapitülasyonlar muahededden ziyâde fermana benzer ve o şekilde yazılırdı⁷.

XVIII. asır sonlarında müste'min tüccarların, Osmanlı Ülkelelerinde yaptıkları ticaret bakımından her biri "en çok müsaadeye mazhar millet" statüsüne sahip olmakla birlikte bu imtiyazları bir defada almış değillerdi. Her birinin ahid-nameli duruma girmeleri farklı zamanlarda olmuştur.

Bu açıklamalardan sonra kapitülasyonun tarifini şu şekilde yapmak gerekir:

"Osmanlı İmparatorluğu memleketlerinde daimî surette, yahut geçici olarak oturan hıristiyan devlet tebaasına bahşolunan müsaadeler ve imtiyazları ihtiva eden ve Osmanlı Devletinin en şevketli ve kudretli bir zamanda, Bâbüâli'nin rıza ve muvafakatı ile akdolan muahedelere kapitülasyon denmiştir"⁸.

B. OSMANLI DEVLETİNDE KAPİTÜLASYONLARIN UYGULANIŞI

Akdeniz kıyısındaki ülkelere müslümanlar tarafından verilen ticarî imtiyazlar hakkında en eski belgeler VI-XII. yüzyıllar arasın-

6. Osmanlı ülkesinde oturmalarına ahid-name ile müsaade olunan yabancı devlet tebaasına denirdi. Müste'min olanlar bir yıldan az oturacaksa harbî, çok oturacaksa zammî tabir olurdu.

7. Mübahat S. Kütükoğlu, "Abidnâme" *DİA* I, (İstanbul, 1969), s. 536-537.

8. Ali Reşat-Macar İskender, *Kapitülasyonlar, Tarihi, Menşei, Asılları*, Dersaadet 1330, s. 10.

dadır. Bu belgeler, Osmanlı Kapitülasyonlarındaki gibi; islam ve hıristiyanlar arasındaki ticarî ve diplomatik faaliyetleri ortaya koymaktadır. Kesin hüküm taşıyan bu belgelerde müslüman olmayanlara açık ya da kapalı olarak tek taraflı imtiyazlar veriliyordu: Bunlar veraset, şikayet, gemilerin onarımı ve yargılama gibi imtiyazlardı⁹. Verilen bütün imtiyazlar devletin ekonomik ve siyasî gelişmelerinde büyük pay sahibi olduğundan bu isteklerin zamanla arttığı da gözlenmektedir.

Osmanlı Devleti Yakındoğu'yu, Coğrafi keşiflerden önceki gibi Uzakdoğu-Avrupa ticaret yolunun güzergahı olarak tutabilmek, ayrıca kendi toprakları üzerindeki ticareti de geliştirebilmek için Anadolu Selçukluları, Bizans ve Memlûklüler tarafından Venedik ve Cenevizlilere verilmiş olan kapitülasyonları XIV. yüzyıldan itibaren yenilemiş ve XV. yüzyıldan sonra da benzer ahidnâmeler vermiştir¹⁰. Sultan ahidnâme çıkarabilme yetkisine sahiptir. bu fermanda yabancıların her türlü çıkarını koruyacağı görevini üstüne alarak yemin ederdi. Ahidnâmeler serbest ve tek taraflı olarak yayınlanırdı¹¹.

Osmanlı Devletinde ahidnâmeler vasıtasıyla dağıtılan imtiyazlarda;

1. İslâm fıkıh esaslarına uygunluk
2. Karşı taraftan sağlanacak politik çıkarlar
3. Ekonomik ve malî çıkarlar gözönüne alınırdı¹².

Ayrıca hıristiyanlarla ittifak oluşturma gayreti, bazı az bulunan kalay, çelik, kumaş vb. gibi değerli hammaddeleri alma imkanını veriyorken, onlara da pazar bulma imkanını sağlıyordu. Avrupalı Devletler bu yüzden devamlı surette Osmanlı Devletini sıkıştırıyor ve böylece zaten ileri düzeyde olan imtiyazlar daha da artırılıyordu. Yeni imtiyazlarla yeni ahidnâmeler çıkartılıyordu. Bu faaliyetlerden de anlaşılıyor ki, iki taraf da karşılıklı çıkarlar bekliyor ve eğer bir taraf tatmin olmazsa andlaşmanın bozulduğunu ileri sürerek hakkını arayabiliyordu. Mesela Venedikliler ülkelerindeki Osmanlı tacirlerinin güvenliklerini sağlayamadıkları için Osmanlı Devleti tarafından uyarılmışlardı¹³. Anadoludaki bazı beylikler ve Osmanlı

9. Halil İncalcık, "İmtiyazât", *EI*, c. III, London 1971, s. 1179.

10. Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 537-38.

11. Halil İncalcık, *a.g.m.*, s. 1179.

12. Halil İncalcık, *a.g.m.*, s. 1179.

13. Şerafettin Turan, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi" *Belleten* XXXII/126, 1968, s. 247-248.

Devleti tarafından verilen kapitülasyonlarda karşılıklı çıkar prensipleri şöyle idi: Denizlerde meydana gelen zararların ödenmesi, kişisel borçların ödenmesi, kaçak borçluların yakalanması, denizdeki yolcuların hayatlarının ve kazaya uğrayan mallarının korunması¹⁴.

Osmanlı ülkesindeki yabancı tacir grupları kendilerini her konuda temsil edecek kişileri seçecek ve sultan da bu kişileri resmen tanıyacaktı. Ayrıca kendilerine meşrû görevler verecekti. Böylece ortaya yeni bir millet çıkıyordu ki, müste'min tüccar denilen bu beratlı tüccarın bir de kethüdası bulunurdu¹⁵.

Osmanlı devleti'nin kuruluşundan çok evvelki zamanlarda Şark Ülkelerinde faaliyette bulunan Avrupalı tüccar, kapitülasyon rejiminden istifade ediyordu.

Türklerin Anadolu ve Ortadoğu hakimiyetini ele geçirmeleri üzerine başlatılan ilk Haçlı Seferleri döneminden itibaren Avrupalılara kapitülasyonların bahşedildiği görülmektedir. Fransızlar 1096-1270 miladî yılları arasında devam eden Haçlı Seferleri sırasında Şark'da bir takım ticarî imtiyazlar elde ettiler. Bu imtiyazlar, bu bölgelerin Osmanlı İdaresine girmesinden sonra yine devam etmiştir¹⁶.

Anadolu Selçuklu Devleti zamanında Venedik ve Cenevizli Tüccarlara birtakım ticarî imtiyazlar verilmişti. Ege kıyılarında kurulan Türkmen Beylikleri ise erken dönemde 1311'de Menteşe Beyliği Rodos şövalyelerine, 1348'de Aydınoğlu Hızır Bey Latin Tüccarlarına imtiyazlar vermiş; ticarî anlaşmalar yapmıştı. Bu yerler I. Bayezid zamanında Osmanlı idaresine girince bu imtiyazlar onaylanmakla kalmadı, Anadolu ve Rumelide birçok yere de yayıldı¹⁷.

Çanakkale Boğazı'nın Türklerin eline geçmesiyle birlikte Osmanlıların boğazlar yolu ile deniz ticaretini kontrol altına almaya başladıkları ve ilk kapitülasyonu 1365'de Reguza Cumhuriyetine verdiği bilinmektedir. Edirne'nin fethinden sonra Venedikliler Osmanlı Devletinden ticarî imtiyaz elde edebilmek için girişimlerde bulunmaya başlamışlardı. 1384'de Osmanlı İmparatorluğundan hu-

14. Halil İnalçık, *a.g.m.*, s. 1180.

15. Halil İnalçık, *a.g.m.*, s. 1180.

16. Le Baron I. de TESTA, *Recueil Des Traités de la Porte Ottomane III*, Paris 1866, s. 325-26.

17. Halil İnalçık, *a.g.m.*, s. 1183.

bubat ithal etmek ve Osmanlı Toprağında ticarî bir üs kurmak için diplomatik girişimlerde bulunan Venedik başarılı da oldu. 1387'de Cenova'ya kapitülasyon verildi¹⁸. Venedik'e verilen kapitülasyonlar 1419'da Çelebi Mehmet tarafından da onaylandı¹⁹.

Yıldırım Bayezid, hububat ihracını Venedik'e karşı politik bir silah haline getirmek için büyük gayret sarfetti. Ankara Savaşı'ndan sonraki bunalım döneminde, Osmanlı hanedanının mirasçıları Venedikle barışmanın önemini kavradılar. Süleyman Çelebi aktif olarak Venediğin desteğini sağlayınca 1403'de onlara ticarî imtiyazlar vermekten geri kalmadı; daha sonra Musa Çelebi bu imtiyazları onayladı. Fatih dönemine gelindiğinde Venedik ve Toskana ile ticarî anlaşmalar yapıldı; Osmanlı-Venedik savaşlarında bu imtiyazlar zarar görmedi²⁰.

Fatih ve II. Bayezid döneminde Venedik'e Kefe ve Trabzon'da ticarî imtiyazlar verildi. 1498'de Napoli Krallığı'na, 1503'de yeniden Venediklilere imtiyazlar verildi. Venedik'e verilen bu imtiyazların Yavuz Sultan Selim devrinde de devam ettirildiği görülmektedir. Osmanlıların Suriye'yi ve Mısır'ı fethiyle Memlûklüler tarafından Venedik'e verilen kapitülasyonları yenilediler. Bu kapitülasyonların daha sonra Batı Avrupa'ya verilecek olanlar için örnek teşkil ettiği iddiası ise bir mübalağadır.

Zamanla Venedik'te verilen imtiyazlar bütün Osmanlı Ülkelerine yayıldı²¹. İlk dönemlerde verilen bu imtiyazlar Osmanlı Hükümdarları tarafından Avrupalılara bir lütuf olarak daimi veya muvakkat kaydı ile verilmekteydi. Fatih Sultan Mehmet, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim devirlerinde tek taraflı hakimiyet tasarrufları ile Batılılara verilen müsaadeler bu tür imtiyazlardır²².

Öte yandan Kanuni Sultan Süleyman 1528'de Mısır'daki Fransız ve Katalonyalılara Memlûklüler zamanında verilmiş bir kısım imtiyazları yenilemekte bir sakınca görmemişti²³. Çünkü verilen ve yenilenen bu imtiyazlar, Osmanlı hükümdarları nazarında kendilerinden farklı yaşayan hıristiyanlar için bir atıfet eseri idi; isteyince

18. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I*, Ankara, 1953, s. 5.

19. Halil İncalcık, *a.g.m.*, s. 1183.

20. Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 5.

21. Halil İncalcık, *a.g.m.*, s. 1183.

22. *Meydan Larousse*, "Kapitülasyonlar" VI, s. 902.

23. TESTA, *a.g.e.*, III, s. 326.

de geri alabilirlerdi. Bununla birlikte, burada ticari hayatın yürütülmesini isteyen Batılıların çıkarları da bahis konusudur. Fakat, başlangıçta adeta küçümseyici bir lütuf olarak ihsan edilen bu imtiyazlar (kapitülasyonlar) Batının güçlendiği ve Osmanlıların çökmeye başladığı dönemde memleketin aleyhine ayrıcalık ve dokunulmazlık sistemi haline geldi. Öyle ki, bunlar Batılı devletler tarafından bağımsız bir devletin hakimiyet hakları ile uyuşmayacak şekilde suistimal ve tazyik vesilesi yapıldı.

Kapitülasyon andlaşmalarının en tanınmış Şubat 1536'da Kanuni'nin sadrazamı Damat (Makbul ve Maktûl) İbrahim Paşa ile I. François'in elçisi Jean de la Forest arasında 17 maddelik dostluk ve ticaret andlaşması adı altında yapıldı²⁴. 17 maddeden ibaret olan bu andlaşmanın esasları ticaret serbestliği, deniz nakliyatı serbestliği, esaret, korsanlık, mal ve can emniyeti ile adlî hükümler üstünde toplanır. Andlaşmaya göre Fransız vatandaşları arasındaki davalara Fransızların bakması kabul ediliyor, ticaret ve ikamet serbestliği kefalet altına alınıyor ve Fransızlar 10 yıl vergiden muaf tutuluyordu²⁵. Bu andlaşma sonradan verilecek olan kapitülasyonlara model olmuştur. 1536 ahidnâmesinin Türkçe metni bulunamamış olup, sadece Fransızca tercümesi mevcuttur²⁶. Türkçesinin olmayışı bu ahidnâmenin kesin olarak verilip verilmediği hakkında şüphelere sebep olmuştur.

1536 tarihli ahidnâmenin tasdikli orjinal nüshanın bulunmayışı, bu metnin sadece proje ve 1536 kapitülasyonunun tarihi bir esneden ibaret olduğu iddiasının ileri sürülmesine yol açmışsa da²⁷, XIX. asra kadar Fransızlara verilmiş olan ahidnâmenin hemen hiçbirinin orijinali bulunmadığı gibi, gerek La Forest'in mektubu ve diğerlerinden anlaşıldığına göre Fransızlara Kanuni devrinde ahidnâme verilmediği anlaşıyor²⁸.

Kapitülasyonlar bugünkü kamu hukuku ve devletlerarası hukuka göre ayrıcalık mahiyetinde olduğundan bağımsız devletler hukuku esaslarına aykırı sayılmaktadır. Nihat Erim'e göre Kanuni'nin

24. Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920) ve Lozan Muahedesi*, İstanbul, s. 402; TESTA, *a.g.e.*, I, Paris 1864, s. 4. Andlaşmanın tam metni için bkz. Ali Reşat-Macar İskender, *a.g.e.*, s. 60.

25. Halil İnalcık'a göre, bu kapitülasyon andlaşması onaylanmadı, çünkü İbrahim Paşa idam edildi ve taslak olarak kaldı. Bkz. *Ei*, *a.g.m.*, s. 1183.

26. Metin için bkz. TESTA, *a.g.e.*, I. S. 15-21. Gabriel Efendi Noradounghian, *Recueil, d'actes Internationaux del-Empire Ottoman 1300-1789*, I. Paris 1897, s. 83-87.

27. Bkz. Gaston Zeiler, *Histoire des Relations Internationales II*, Paris 1953, s. 69.

28. *Mecmua-i Muahedât I*, İstanbul 1294, s. 11-20.

Kapitülasyonu Osmanlıların en parlak devrinde verilmiştir. İmparatorluk o kadar kudretli idi ki, yabancı devletlerle andlaşmaları tek taraflı olarak yapıyor ve karşı tarafa okuma fırsatı vermeden imzalatıyordu²⁹. Kanuni hitap tarzı ile Fransuva'yı ve Fransa'yı küçümseyecek, Sadrazam İbrahim Paşa kralı kendi seviyesinde görecektir³⁰.

Bundan sonra gerek Fransızlara, gerekse diğer Avrupalı devletlere verilen kapitülasyonlarda hep -Fransızca tercümesi olan- 1536 tarihli andlaşma esas olarak alınmış, padişahlar değiştikçe yenilenmiş, ilaveler yapılmış ve 70-80 maddeye çıkarılmış, sonradan Fransızları örnek gösteren diğer devletlere de kapitülasyon verilmiştir³¹.

İlk defa olarak Kanuni, 1553'de İngiliz tüccarlarından Anthony Jenkinson'a bir ticaret muahedesi vermişti. Ancak bu imtiyaz hususi mahiyette olup, Jenkinson hiçbir vergi veya resme tabi olmadan serbestçe Türk ülkesinde ticaret yapabilecekti³². Ne olursa olsun ilk önce Fransızlar tarafından akdolunan kapitülasyonlar; "bilcümle hükûmetlere şâmil beynelmilel bir mahiyeti iktisâp etmiştir"³³. Türkiye bundan böyle kısmen ve fiilen mevcut olan muahedelerle bağlanmıştır.

Fransızlara verilen ilk kapitülasyon tatbiki konulmamış olup hakiki manada ilk kapitülasyon 18 Ekim 1569'da verildi³⁴. Mısır'da artırılan vergilerden dolayı Fransız ticareti hasar gördüğünden yeni bir kapitülasyona ihtiyaç duyuldu. Devlet bu dönemde Kıbrıs seferi hazırlığı içinde olduğundan siyasî ilişkiler yönünden kapitülasyonları vermeyi uygun gördü. Bu muahede 1536'dakinin tekrarı mahiyetinde idi. Bu imtiyazın verilmesiyle pek çok Avrupa Devleti Fransız bayrağı altında Akdeniz'de ticaret yapmayı kabullenmiş oldu³⁵. Fransa'nın, İspanya ve Alman İmparatorluğuna yaklaştığı far kedilince III. Murad devrinde İngiliz tüccarlarına da yakınlık gösterilmeye başlandı. Yüzyılın ortalarında İngiliz tüccarları Moskova ve Hürmüz Boğazı yoluyla bir ticaret rotası kurmaya çalışıyordu.

29. AÇIKLAMASI YAZILMAMIŞ.

30. Kanuni'nin mektubu için bkz. Ali Reşat-Macar İskender, *a.g.e.*, s. 59; Reşat Ekrem *a.g.e.*, s. 404, Fransızcaları için bkz. TESTA *a.g.e.*, III, s. 326.

31. Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 6.

32. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I 1580-1838*, Ankara 1974, s. 9.

33. Ali Reşat-Macar İskender *a.g.e.*, s. 17.

34. Bkz. Ali Reşat-Macar İskender, *a.g.e.*, s. 74-78; Norabunghian *a.g.e.*, I, S. 88; TESTA, *a.g.e.*, I, s. 5.

35. Ali Reşat-Macar İskender *a.g.e.*, s. 78.

bu proje, Osmanlıların Azerbeycan'ı fethiyle suya düştü. İngiliz Kraliçesi Elizabeth'in gönderdiği elçiler sonuçta Fransızlara benzer kapitülasyon elde ettiler 1575'de. Bazı Osmanlı Devlet adamları da -Hoca Saadeddin Efendi başta olmak üzere- zaten İngiliz dostluğuna önem vermekteydi. İspanya tehlikesi Osmanlı Devleti'ni İngiltereye yaklaştırmıştı. Böylece Fransa ile İngiltere arasında ticarî bir yarış başladı. Sonuçta Fransızlar 1581'de tekrar kapitülasyonları yenilediler, ancak ticarî rekabet artmıştı. Almanya, İngiltere bayrağı altında yelken açıp ticaret yapmayı tercih etmişti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Almanya'ya da aynı imtiyazı vererek rekabeti hızlandırdı³⁶.

Avrupa Devletleri arasındaki kızgın savaş "en çok müsaadeye mazhar millet" statüsünün kabulüyle giderek arttı. 1601 yılında en çok iltimaslı millet statüsünü kazanan İngiltere oldu.

Fransızlara verilen kapitülasyonlar 1604'de, 1673'de tekrar yenilendi. 5 Temmuz 1679'da verilen kapitülasyonda Fransızlar Küdüs'teki kutsal yerler hakkında imtiyaz kazanırken, Osmanlı topraklarındaki Fransızların davalarına tercümanların hazır olmadıkça bakılmayacağı kararlaştırıldı. Ayrıca bu tarihe kadar Osmanlı ülkesine getirip, dışarı götürdüğü emtiadan % 5 gümrük alınırken, bundan sonra % 3 gümrük verilmesi hükme bağlandı³⁷. Fransızlara verilen bu kapitülasyonun ardından Eylül 1675'de İngiltere'ye yeniden kapitülasyon verildi³⁸.

Fransızlara verilen kapitülasyonlar XVI-XVII. yy.da Osmanlı-Fransız politik ilişkilerini değiştirdi. III. Mehmed zamanındaki değişiklikler ve I. Ahmed zamanında yapılan yenilikler ılık bir hava yaratırken Fransızlar yeni imtiyazlar elde edebildiler. En önemli maddeler Fransız bayrağı altında ticaret yapan İngiliz ve Venedikli-ler hariç, hububat ihracatı, gümüş parayla ticaret ve korsan gemilerinden korunmak için diğer ülkelere de verildi. Hıristiyan azınlıklar ve katolik misyonerlerinin korunması hakkında da birtakım imtiyazlar verildi. Köprülüler devrinde politik birtakım sebeplerden dolayı Fransızlarla olan ilişkiler azaltılınca, Fransız ticareti 1620'lere göre onda bire düştü. Bunu canlandırmak için Fransızlar 1673'de kapitülasyon almayı başarabilmişlerdi.

36. Halil İnalçık, *a.g.m.*, s. 1184. Ayrıca 1581 tarihli kapitülasyonun tam metni için bkz. Ali Reşat-Macar İskender, *a.g.e.*, s. 83-86.

37. Noradounghian, *a.g.e.*, I s. 136-145; TESTA, *a.g.e.*, I, s. 5.

38. Andlaşmanın metni için bkz. Noradounghian, *a.g.e.*, I. s. 146-169.

C. GERİLEME DEVRİNDE KAPİTÜLASYONLAR

1683 yılında Osmanlı İmparatorluğunun büyük bir tehdit ve tehlike içine girmesiyle, Batılı devletlerin diplomatik desteğine ihtiyaç duyuldu ve kapitülasyonlar yeni bir evreye girdi. Bundan sonra yeni imtiyazlar verildi ve politikacılar karşılıklı jestlerle gerçek yüzlerini gösterdiler. Fransızlara verilen bir fermanla Mısır'daki gümrük % 10'dan % 3'e düşürüldü³⁹. Karlofça Andlaşmasından sonra 1699'da Avusturya'ya, 1700'de Rusya'ya kapitülasyon verildi⁴⁰.

XVIII. asrın başlarında Osmanlı devletinin Balkanlarda Avusturya ve denizlerde Venedikle yaptığı çetin mücadeleler sonucunda siyasî destek arayışı içerisinde girmesine sebep oldu. Fransızların Babralı nezdindeki elçileri Marki de Villeneuve, 1739'da Belgrad andlaşmasına aracılık yapıp, bundan istifade ile yeni bir kapitülasyon andlaşması imzalamayı kabul ettirdi⁴¹. Fransızlara verilen 30 Mayıs 1740 tarihli kapitülasyon, son kapitülasyondur. I. Mahmud ile XV. Louis arasında imzalanan 85 maddelik bu muahede 1536 tarihli kapitülasyondan sonra en önemli andlaşmadır⁴². Çünkü yalnız bu ahdi imzalayan padişahı değil, ondan sonra gelecekleri de hükümleriyle bağliyordu. Diğer ağırlaştırıcı hükümler arasında Osmanlı memurlarının Fransız uyruklarının evine giremeyecekleri, Fransız tebasının vergiden muaf olduğu ve gümrük resminin artırılmayacağı da yer alıyordu. Böylece Osmanlılar, türlü sebeplerle bahis konusu imtiyazları yenileyerek Fransızlara verdiler. Sonra İspanya'ya düşman olan İngiltere'ye de aynı hakkı tanıdılar, diğer Avrupa ülkelerine de müteakip dönemlerde imtiyazlar verildi.

Yüzyılın sonlarına doğru büyümekte ve yayılmakta olan sömürgecilik, Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik ve politik olarak Batı Avrupa'ya bağlanmasına sebep oldu. Bundan dolayı Fransız büyükelçisi Choiseul Gouffier 1788'de Osmanlı İmparatorluğu'nu Fransız kolonisi olarak vasıflandırdı⁴³. XVIII. asrın başlarına kadar bu imtiyazlar Osmanlı Devleti'ne ve ekonomisine pek büyük bir

39. Halil İnalçık, *a.g.m.*, s. 1185.

40. Metinler için bkz. Noradounghian, *a.g.e.*, I, s. 182-197.

41. Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 97-114; Halil İnalçık, *a.g.m.*, s. 1185.

42. Kapitülasyonun tam metni için bkz. Ali Reşat-Macar İskender *a.g.e.*, s. 140-156; TESTA, *a.g.e.*, I, s. 186-210; Noradounghian, *a.g.e.*, I, s. 277-306. Fransızlara verilen kapitülasyon metinleri Türkçedir. 1740 kapitülasyonu Türkçeden Fransızcaya çevrilmiş olup yanlışlıklar vardır. Türkçe Metinde meaheler yokken (Erim, *a.g.e.*, S. 114-115), Fransızca metinde 85 madde olarak geçmektedir. TESTA, *a.g.e.*, I, s. 211.

43. "Une des plus riches colonies de la France" Bkz. P. Masson, *Histoire du Commerce François dans le levant au XVIII. siecle*, Paris 1911, s. 279.

tehdit oluşturmuyordu. Osmanlı hükûmeti hala bu suistimalleri önleyecek güce sahipti. Fakat asrın sonlarına doğru Avrupa devletleri imtiyazlarını korumak ve geliştirmek ve kaldırılmalarını önlemek için zayıflamaya başlamış olan Osmanlı devletine karşı baskılarını artırmaya başlamışlardı.

1809 Kale-i Sultaniye andlaşması ile İngilizlere verilen ticarî imtiyazlar iki taraflı bir andlaşma ile taahhüd altına alındı. Ecnebi tüccarın malının alım-satımı vs. kaideye bağlandı⁴⁴. 1836 Balta Limanı muahedesiyle İngiltere, Osmanlı ülkesinde Fransa ve Venedik'ten sonra ticarete başladığı halde kısa sürede ön plana geçti; ödediği gümrük resmi oranı da % 5'den % 3'e indi⁴⁵.

Kapitülasyonlardan istifade eden müste'min tüccar, Osmanlı vatandaşlarından daha fazla imtiyaza sahipti. Osmanlı vatandaşı olan zımmîler bu imtiyazların kendilerine tahsis edilmesi için uğraşıyorlardı. Bu yüzden büyükelçilere ve konsoloslara rüşvet vererek tercüman olarak atanmalarını, bu sayede kapitülasyonlardan istifade edeceklerini umuyorlardı. Büyükelçi ve konsololar tercüman olup zımmîlere berat vererek büyük hesaplar peşinde koşmaya başladılar. Beratlı olanlar da müste'minler gibi aynı vergileri ödemeye başladılar. 1793'de yalnızca Halep'de yapılan kontrolde tercüman beratı sahibi 1500 zımmî tüccardan sadece altısının gerçek bir tercüman olduğu tesbit edilmişti⁴⁶.

İngiltere ile yapılan 16 Ağustos 1838 tarihli ticaret andlaşması ile Osmanlı Devleti pek çok taviz vermek zorunda kaldı. Bu andlaşma hükümlerine göre İngiltere'nin mevcut kapitülasyonlarla garanti altına alınan tüm haklar ve ayrıcalıkları süresiz teyid edildi. İngiltere tarım ve sanayi ürünlerini içeride satmak ya da ihraç etmekte serbest olacak, İngiliz malları % 3+5 gümrükle girecek, Osmanlı malları % 9+3 gümrükle dışarı çıkarılabilecekti. Osmanlı ticarî ve iktisadî hayatında mühim değişiklikler doğuracak olan bu muahede diğer Avrupa devletleri tarafından da birer birer benimsenmiş ve görüleceği gibi İmparatorluk için önlenmesi kabil olmayan bir çöküşü beraberinde getirmiştir⁴⁷.

1740 ve daha sonra verilmiş olan kapitülasyonları şu gruplarda toplamak mümkündür:

44. Mübahat Kütükoğlu, *a.g.e.*, I, s. 64-65.

45. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri 1838-1850 II*, İstanbul 1976, s. 2.

46. Halil İnalçık, *a.g.m.*, s. 1187.

47. Mübahat Kütükoğlu, *a.g.e.*, II, s. 5-6; Norodounghion, *a.g.e.*, II, s. 249-53.

- a) Şahıslara tanınan haklar
- b) Adli yönden tanınmış haklar
- c) Ekonomik imtiyazlar
- d) İdarî imtiyazlar.

Yabancıların Osmanlı ülkesinde diledikleri yerlerde okul, kili-se, postahane, hastahane, manastır gibi tesisler kurmaları, bunların en geniş ölçüde vergi muafiyetinden yararlanmaları, Türk vatandaşı azınlıkların, yabancıların himayelerine alınması gibi hususlar Osmanlı Devletinin hükümlerine haklarına en çok darbe vuran husustur. Bu durum 1869'da yürürlüğe giren Tabiyet-i Osmaniye Kanunu ile kaldırıldı.

D. KAPİTÜLASYONLARIN ZARARLARI VE KALDIRILMA ÇABALARI

Kapitülasyonların ne olduğunu takdir edebilmek için müessesenin hükümlerini, ecnebilerin sahip oldukları imtiyaz ve muafiyetleri hatırlamak kâfidir. Adlî, malî, idarî, ticarî, sıhhî⁴⁸ vs. sahalardaki bu imtiyazlar devletin hareket serbestisini felce uğratan hususları ihtiva etmektedir. Ahidnamelerdeki ibarelerin ve kelimelerin daima ecnebilerce lehlerine tefsiri kapitülasyonların şumûlünü artırmıştır.

Kapitülasyon rejiminin başlangıcından itibaren nasıl olduğu, çelişmenin sebepleri sırasıyla şu sözlerle ifade ve hülasa edilebilir: Lûtf u âtifet, müsamaha ve gaflet, acz ve mutava'at⁴⁹. Önceki rejimin mahzurları görülmemiştir; çünkü bundan yararlananların sayısı çok azdı. Kapitülasyon sahibi devlet, bu haklardan istifade ile azınlıkları korumaya başladı. Böylece Osmanlı azınlıklarının imtiyazlardan yararlanabilmek için uygun bir büyükelçi veya konsoloslardan patent temin etmesi yeterli idi. Rusya 1808'de yaklaşık 120.000 Rum'un koruyuculuğunu üstlenmişti⁵⁰.

III. Selim'in saltanatı esnasında Osmanlı devlet adamları kapitülasyonlara karşı büyük tepki gösterdiler ve Osmanlı vatandaşlarını düşmüş oldukları imtiyazsızlık sıfatından kurtaracak çeşitli ölçü-

48. Sıhhî sahada uygulanan kapitülasyon karantina idi. Bunun için bkz. Osman Şevki Uludağ "Son Kapitülasyonlardan biri Karantina" *Belleten II/7-8* 1938, S. 445.

49. Tahir Taner "Lozan Muahedesi ve Kapitülasyonların İlgaı" *Muammer Reşit Seviğ'e Armağan*. İ.Ü. Hukuk Fak. Yayını 1942, S. 725.

50. Halil İncalcık, *a.g.m.*, s. 1187.

ler getirdiler. Buna göre berat sahibi tüccar, müste'min tüccarın sahip olduğu imtiyaz ve muafiyetlerden istifade edecekti⁵¹.

1830'larda Avrupalı devletler özellikle İngiltere Endüstri Devrimini başarmış olduğundan yeni şartlarda Doğu Akdeniz pazarlarında kendine yer edinmek için harekete geçip 1838 Ticaret andlaşmasını imzalamaya muvaffak oldu. Bu ticaret andlaşması bütün kapitülasyon imtiyazlarını tasdik etmekle kalmadı; ithal malları üzerine % 3, ihraç malları üzerine % 9 gümrük vergisi koydu. Bu % 9'luk oran iç ticaret üzerinde toplanmış çeşitli vergilerin bir tafisi niteliğinde idi. Bu sayede Osmanlı hükümetinin gümrük siyasetindeki hürriyetini gerçekleştirebileceği açık kapılardan biri kapanmış oldu. Üstüne üstlük İngiliz vatandaşları imparatorluk içinde serbest dolaşımına getirilen eski sınırlamaları ve tekelleri çiğnediler; iç ticarete en avantajlı Osmanlı vatandaşları sıfatında idiler. Bu andlaşmayı diğerleri izledi ve kapitülasyonlara sahip bir sürü devlet ortaya çıktı⁵². Osmanlı ülkesi tamamen bir açık pazar haline getirildi, yerli endüstri çöktü⁵³.

Osmanlı İmparatorluğunun iktisadî bakımından çöküşünde 1838 Balta Limanı muahedesinin etkileri muhakkaksa da ne ölçüde tesir ettiğini tayin etmek güçtür. Prof. Tengirşenk, devletin sınaî, ticarî, malî yönlerden harap olmasını bu andlaşmaya bağlarken, devletin başına bela olan düyün-ı umumiyenin de bunun ürünü olduğunu ifade eder, bunlar Avcıoğlu tarafından da kabul edilmiştir⁵⁴.

Başlangıçta gayet mahdut, gayesi açık ve çok masumâne olan kapitülasyonlar bu şekilde kalmayıp iki ayrı istikamette gelişmiş; devletin ve milletin başına bela olacak hale gelmiştir.

1. 1835'ten itibaren verilen imtiyaz ve muafiyetlerle bilhassa vergi muafiyetiyle memlekete her türlü, her sınıftan yabancı akını başladı. Önceden yalnızca Fransız tüccarına tanınan müsaadelerden, başka milletler gemilerine Fransız bayrağı çekerek istifade ederken, Türkiye ile siyasî münasebetlere girişen diğer devletler de ayrıca kapitülasyon elde ettiler. Kuzey Amerika'dan başka bütün devletler ki, Osmanlı Devletinden yeni ayrılan Yunanistan, Sırbis-

51. Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye I*, s. 675-8.

52. Kapitülasyon alan bu devletler hk. geniş bilgi Noraobunhanin III. ciltte.

53. Ömer Celal Saiç, *Ottoman Industrial Policy*, in Ch. Issawi(ed) *The Economic History of the Middle East London and Chigago 1966*, s. 46-60.

54. Y. Tengirşenk, "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Haricî Ticaret Siyaseti" *Tanzimat I*, İstanbul 1940, S. 319; Doğan Avcıoğlu, *Türkiyenin Düzeni I*, İstanbul 1971, S. 7.

tan ve Romanya dahi kapitülasyon elde etti. Osmanlı tebaası gayri müslimler "çifte vatandaşlık" statüsü elde ettiler.

2. Hükümdar değiştikçe, ahidnâmeler yenilendi, yeni hükümler getirildi. Her defasında yeni muafiyetler, tefsirler, emsal ve teamüller de katılarak imtiyazlar alabildiğine genişletildi. Ecnebler çok fazla hakka sahip oldular. Ecneblerle, yerli halk arasında çıkan davalar da problem oldu; mahkemede ecnebi tercüman olmadıkça davalar çözümlenemedi⁵⁵.

Kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik ilk girişimler, Kırım Savaşı'nın hemen ardından toplanan 1856 tarihli Paris Kongresi'nde gündeme getirildi. Âli Paşa Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa Milletler Komitesi'ne dahil olduğunu belirterek; kapitülasyonların güçlükler doğurduğunu, hükûmetin nüfuzunu kırdığını, ıslahat girişimlerine ve ülkenin gelişimine her yönden engel olduğunu belirtmişti. Kongrede kapitülasyonların yeniden gözden geçirileceği gerçeği onaylanmışsa da, ertesi sene İstanbul'da toplanması gereken konferans gerçekleşmemişti⁵⁶.

Osmanlı hükümetleri kapitülasyonların kaldırılışını kolaylaştırmak amacıyla Tanzimat döneminde ıslahat girişimlerinde bulunmuş, ancak yabancı özel kişileri ilgilendirmesi gereken kapitülasyonlar, Avrupa devletlerinin elinde bir nüfûz aracı ve Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale sebebi olmuştur.

1861-62 tarihli imzalanan ticaret andlaşmasıyla⁵⁷ kapitülasyonlar yeniden onaylandı ve gümrük vergi oranlarında değişiklik yapıldı⁵⁸.

Tanzimat Dönemi devlet adamları imparatorluğu yeniden canlandırmak için en önemli basamağın kapitülasyonlardan kurtulmak olduğuna kat'iyetle inanıyorlardı. Bu amaçla, yönetimi ve hukukî sistemi laikleştirme çalışmalarını yaparken, batılılaşma yolunda önemli yenilikler geliştirirken, aynı zamanda kapitülasyonların en azından kötü şartlarını önlemeye çalıştılar. 1867 tarihli bir fermanla yabancılara mal sahibi olma hakkı tanınırken, aynı zamanda Osmanlılarla aynı şartlarda oldukları, aynı vergiyi ödeyecekleri ve Osmanlı mahkemelerinde işlerinin görülebileceği resmi kanunla belir-

55. Tahir Taner, *a.g.m.*, s. 426.

56. Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Ankara 1982, S. 666-67.

57. Necdet Kurdakul, "Ticaret Andlaşmaları" *TCTA* III, İstanbul 1985, S. 666-67.

58. Mübahat Küçüköğlü, *a.g.e.*, II, s. 113-115.

lendi. Fransız büyükelçisi "...bu yeni imtiyaz Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğunun sınırsız yeraltı ve yerüstü kaynaklarını kullanma hakkı verdi.." yorumunu yapmıştı⁵⁹.

Âli Paşa 1867'de Avrupa güçlerinin ters tepkilerinden tamamen kurtulmak için Fransız Medeni Yasasını kabul etmeyi de düşündü. Kapitülasyonları ortadan kaldırma istekleri değişik radikal reformların başlıca motivi oldu⁶⁰. Âli Paşa'nın kapitülasyonların büyük suistimallere sebep verdiğini belirterek kaldırılmasını istemesi Avrupalı güçlerin tepkisine yol açtı. Mahkemelerde konsolosların statüsü, ticarî vergiler ve misyoner okulları problem oldu.

1890'daki ticarî anlaşmaların yenilenmesi müzakerelerinde, diğer güçler ciddi bir tavırla gücendirilmişlerdi. Almanya kapitülasyonların kaldırılmasına razı oldu fakat bu konuyu diğer kuvvetlerin anlaşmalarına bıraktı. Avrupalı güçler imparatorlukta faaliyet sahaları ve imtiyazlarını artırmak için uğraşarak Osmanlı Devletini yarı sömürge haline getirdiler. Kamu hizmetlerine yönelik bütün kuruluşlar (banka, demiryolu, maden) imtiyazlı Avrupa şirketlerinin eline geçti⁶¹. II. Abdülhamid'in bu zaman zarfında Kıbrıs'taki kapitülasyonları kaldırma fikri Avrupa'da büyük tepki ile karşılandı⁶².

Kapitülasyon suistimallerinin ve misyoner topluluklarının faaliyetlerinin arkasında emperyalist bir devletin yapacağı askerî ve politik baskı tehdidi yatmakta idi. Türkiye'deki halk sonunda tehlikeleri fark etti ve kapitülasyonlara karşı bir his uyandı. 1908'den sonra, her hükûmet kapitülasyonları kaldırmayı programının başına getirdi⁶³. Avusturya-Macaristan ile imzalanan 1909 protokolünde, İtalyanlarla yapılan Lozan Barış Anlaşması'nda Osmanlı Devletinin kapitülasyonları ilgası hususundaki niyetinin haklı ve doğru olduğu belirtilmişti⁶⁴.

Mayıs 1913'de Sadrazam Hakkı Paşa, İngiltere hükümetine gönderdiği notada gümrük vergilerinin % 15'e yükseltilmesi, yabancı posta ofislerinin kapatılması, yabancıların gelir vergisine tabi tutulması, kapitülasyonların tamamen ilgası için bir komisyon kurulması gibi hususlar önerdi. İngiltere bunları kabule yanaşmadı.

59. Halil İnalcık, *a.g.m.*, s. 1188.

60. R. Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, Princeton, 1963, s. 252.

61. Halil İnalcık, *a.g.m.*, s. 1188.

62. Sultan Abdülhamid, *Siyasî Hatıratım* (Yay. Dergah Yayınevi), İstanbul 1984. s. 95-96.

63. Cemil Bilsel, *Lozan*, İstanbul 1933, s. 63.

64. Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 70.

I. Dünya Savaşının patlak vermesi Osmanlı İttihad ve Terakkî hükümetini harekete geçirmiş, genel kargaşadan yararlanarak kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmaya sevketmişti⁶⁵. Bunun üzerine 18 Eylül 1914 tarihli fermanla Sultan, 1 Ekim 1914'ten itibaren geçerli olmak üzere malî, ekonomik, hukukî, ve idarî kapitülasyonları kaldırdığını ilan etti⁶⁶. Kapitülasyona sahip ülkeler bu olayı andlaşma haklarının tek yanlı ve keyfî bir halde ortadan kaldırma olduğunu ihbar ederek protesto ettiler⁶⁷. Buna rağmen devlet, Osmanlı ülkesindeki yabancılar için bir kanûn-ı muvakkat çıkardı, yabancıların statülerini belirledi⁶⁸.

Osmanlı Devleti'ne, I. Dünya Harbi sonrasında imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Andlaşması ile kapitülasyonlar yeniden kabul ettirildi. 28 Ocak 1920'de yayınlanan Misâk-ı Millî programının 6. maddesinde "...siyasî, adlî, malî, inkişafımıza mani olan kuyûda muhâlifiz" şeklinde kapitülasyonların kaldırılmasına kesin karar verildiği açıklanmıştı.

10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Andlaşması'nın 136. maddesinde kapitülasyonlar yeniden tatbikata konu⁶⁹. Fakat Lozan Andlaşmasında Türkiye kapitülasyonların kaldırılması için son derece gayret sarfetti. Lozanda 2 Aralık 1922 tarihli oturumda, İtalyan delegesi ve oturma başkanı Marki Garoni kapitülasyonların bağımsız bir devletin egemenlik güçlerini kısıtladığını belirterek, kaldırılması yolunda fikir beyan etti⁷⁰. İngiliz delegeleri ve Lord Gurzon kapitülasyonların devamı hususunda daima ısrarlarını sürdürdüler. Bütün bu sürtüşmelere, tartışmalara rağmen 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Andlaşması'nın 28. maddesinde yer alan; "Yüksek akit taraflar Türkiye'de kapitülasyonların kâffe-i nikatı nazarından tamamen ılgasını herbiri kendisine taalluk cihetinde kabul ettiklerini beyân ederler"⁷¹ ifadesi ile kapitülasyonlar kaldırılmıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devletinin en kudretli-kuvvetli zamanında Batılı devletlere bir lütûf olarak bahşedilen kapitülasyonlar, XVII. asrın baş-

65. Yufus Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi III/1*, Ankara 1957, S. 156-162.

66. *Düstûr*, II Tertip VI. cilt, s. 1273.

67. Tahir Taner, *a.g.m.*, s. 631-32.

68. *Düstûr*, II Tertip VII. cilt, s. 458-59.

69. Tahir Taner, *a.g.e.*, s. 729.

70. Geniş bilgi için bkz. Seha C. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanakları*, Belgeler I/2, Ankara 1971, S. 2.

71. Reşat Ekrem, *a.g.e.*, s. 329-338; Tahir Taner, *a.g.m.*, s. 730.

larında coğrafya keşifleriyle Avrupa'nın zenginleşmesi, iktisaden kalkınmasına karşın Osmanlı İmparatorluğunda malî, iktisadî, askerî, sosyal ve politik sahalardaki zafiyet üzerine, -lütuf olarak verilen hakların- devletin başına bela olacak hale gelmesine sebep olmuştur.

Kapitülasyonların mahzurları, Osmanlı Devleti zayıflayıp da, kaldırılması imkansız taahhüdler haline geldiği zaman tezahür etmiştir. Öyle ki, bunların bağımsız bir devletin hakimiyet haklarıyla teklifi kabil olmayacak şekilde bir suistimal ve tazyik yoluna sokulduğu ve milletin ekonomi hayatını zehirleyici bir hale geldiği görülmüştür.

Başlangıçta gayet mahdud, gayesi açık ve çok masumâne olan bu imtiyazlar bu şekilde başlayıp 1740'da değişmez hale getirildi ve 1838'de imzalanan Ticaret Andlaşması ile Osmanlı iktisadının en büyük darbeyi yemesine sebep oldu.

Devlet bu imtiyazlardan kurtulabilmek için uzun yıllar mücadeleler sarf etti. 1914'de tek taraflı olarak lağv edilen kapitülasyonlardan Lozan'da yapılan ikili andlaşmalarla kurtulmak mümkün oldu.

KISALTMALAR

- a.g.e.* : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
c. : Cilt
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
El : Encyclopedia of İslam
s. : Sayfa
TCTA : Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
vb. : Ve benzeri, bunun gibi
vd. : Ve devamı
vs. : Ve saire.